

A KORRUPCIÓÉRZÉKELÉS ÉS A PÉNZÜGYI KULTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSEI MAGYARORSZÁGON¹

Zéman Zoltán – Bárczi Judit – Kálmán Botond Géza²

ABSZTRAKT

Jelen kutatás célja a korrupció és a pénzügyi bevonódás közötti kapcsolat vizsgálata statisztikai módszerekkel. A vizsgált populáció Magyarország lakossága volt, amelyből reprezentatív mintákon végezték el felméréseiket a jelen tanulmány forrásaiként használt indexeket közlő szervezetek. A szerzők az interneten elérhető nyilvános forrásokból összegyűjtött adatokat használták vizsgálatukban. Két korrupcióérzékelési index és két pénzügyi kultúrát és bevonódást mérő index idősoros adatait elemezték. Ezeket a szekunder forrásokból származó adatokat statisztikai módszerek alkalmazásával dolgozták fel. Vizsgálták a korrupciós indexek közötti kapcsolatot, a két pénzügyi index közötti összefüggést, valamint a korrupciós és pénzügyi indexek közötti viszonyt is. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a pénzügyi bevonódást mérő indexek között szoros pozitív kapcsolat van. Kevésbé feleltethetők meg egymásnak a korrupciót mérő indexek eredményei. A több statisztikára és kevesebb szubjektív véleményre alapozott korrupciós indexek és a pénzügyi bevonódás indexei között szintén sikerült pozitív összefüggést kimutatni. Az eredményeknek gyakorlati hasznuk is van: a korrupcióval szembeni érzékenység nemcsak jogi eszközökkel vagy a jólét növelésével, hanem a gazdasági ismeretek oktatásával és a pénzügyi szolgáltatások szélesebb körének elérhetővé tételével is növelhető.

JEL-kódok: G53, D73, A20

Kulcsszavak: korrupció, pénzügyi műveltség, pénzügyi bevonódás, pénzügyi viselkedés

1 A szerzőknek nincs semmilyen érdekeltségük és finanszírozásuk a jelen tanulmánnyal kapcsolatban.

2 *Zéman Zoltán* egyetemi tanár, Neumann János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola. E-mail: zeman.zoltan@uni-neumann.hu.

Bárczi Judit egyetemi docens, Neumann János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola. E-mail: barczy.judit@uni-neumann.hu.

Kálmán Botond Géza óraadó oktató, Kodolányi János Egyetem, Gazdaságtudományi Intézet, levelező szerző. E-mail: kalman.botond.geza@kodolanyi.hu

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a szerzők a korrupció és a pénzügyi bevonódás kapcsolatát vizsgálják Magyarországon. Ez utóbbi fogalom az angol nyelvű szakirodalomban *financial inclusion* formában fordul elő. A szerzők egy elsődleges és két másodlagos kutatási kérdést vizsgáltak. Az elsődleges kutatási kérdés a következő:

K1 Fokozza-e a pénzügyi kultúra magasabb szintje a korrupcióérzékenységet?

Mivel a kérdésre adandó válasz attól is függ, hogy mely korrupciós és pénzügyi viselkedési indexeket vizsgáljuk, a szerzőknek két további kérdésre is válaszolniuk kellett. Ezek a következők:

K2/a Kimutatható-e pozitív irányú kapcsolat, együttes változás a korrupció-érzékenységet mérő indexek között?

K2/b Kimutatható-e pozitív irányú kapcsolat, együttes változás a pénzügyi viselkedést mérő indexek között?

A válaszadás céljából a szerzők két globálisan használt és rendszeresen felmért index idősoros adatait vizsgálták, kiegészítve más, szintén több országra kiterjedő felmérésekkel. A vizsgálatot statisztikai módszerekkel végezték. A globális indexek közül a Transparency International által évente felmért Corruption Perceptions Index (CPI) adatait használták, a pénzügyi bevonódást pedig a Világbank Global Findex Report felmérésében közölt adatok alapján mérték fel. A további indexek az Európai Unió (EU) által használt korrupciós Eurobarometer-felmérések és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által közzétett pénzügyikultúra-jelentések (OECD/INFE) voltak. A kutatási eredmények megfelelő értelmezése érdekében a szerzők először áttekintették a korrupcióval és a pénzügyi bevonódással kapcsolatos, releváns szakirodalmi forrásokat. Ezt követően, ugyancsak a szakirodalomra alapozva, ismertetik mindkét jelenség aktuális magyarországi helyzetét. Ezután bemutatják a kutatásban felhasznált adatbázisokat és módszereket, majd az eredményeket és azok összevetését a szakirodalommal. A tanulmányt az összegzés zárja a legfontosabb eredmények tömör összefoglalásával.

2. A KORRUPCIÓ FOGALMA, MÉRÉSE

2.1. A korrupció fogalma és jelentősége

Mindennapi életünk során időről időre fény derül korrupciós esetekre, amelyek minden alkalommal csökkentik a demokrácia iránt érzett közbizalmat. Különösen jelentős ez a bizalomvesztés, ha az eset érintettjei olyan nemzetközi intézmények, amelyeknek közmegebecsüléstől övezve kell(ene) működniük. Bár a jelenség komoly probléma, sokan még mindig nem tartják annak, hanem a mindennapok természetes velejárójaként kezelik. Annak ellenére, hogy sokan nem mérik fel a korrupció okozta károkat, ezek léteznek, és folyamatosan küzdeni kell ellenük.

A korrupció kifejezés a latin *corruptio* szóból ered. Ennek eredeti jelentése romlottság, romlás (Radó, 1942:53). A fogalom mai meghatározása a Transparency International (TI) szerint a közhatalommal/közbizalommal/ráruházott pozícióval való visszaélés egyéni haszonszerzés érdekében (Nagy, 2018). A korrupció multidiszciplináris jelenség. Erkölcsi, kulturális, társadalmi, jogi és politikai szempontokat foglal magában (Yunan, 2020). Olyan bűncselekményről van szó, amelyet nagy tekintélyű politikusok, jó pozícióban lévő állami vagy magánmenedzserek vagy egyszerű alulról építkező alkalmazottak követhetnek el (Joseph-Smith, 2021). Rendszerint akkor fordul elő, amikor állami vagy magánügynökök egy intézmény által átruházott felhatalmazás nevében egy korlátozott csoport személyes javára járnak el (Khan, 2022; Setor et al., 2021). A legsúlyosabb formákat (pl. a vesztegetést és annak elfogadását, a befolyással üzérkedést, de még az ilyen esetek feljelentésének elmulasztását is) a legtöbb államban, így Magyarországon is a hatályos büntetőjog szintén büntetni rendeli (2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 2012). Az ilyen esetek azonban csak a legsúlyosabb és nyilvánosságra is került, kriminális korrupciós ügyek. Ezek is csak részei egy nagyobb kategóriának, a jog által tiltott korrupt magatartásoknak, amelyek a társadalmi korrupciós jelenségek közé tartoznak. Vannak tehát olyan korrupciós formák is, amelyeket a jog nem tilt és szankcionál ugyan, de erkölcsi és politikai kárt okoznak.

A jelenség történetét tekinti át az újkor kezdetétől a 20. század közepéig Engels (2016). Ő a könyvében annak a bemutatására helyezi a hangsúlyt, hogy a politikai korrupció erősödése a modern állam kialakulásával párhuzamosan történt. Ez a kapcsolatrendszer még napjainkban is fennáll. Elég csak a 2022-ben kirobbant Katargate korrupciós botrányt említeni, amelyben az Európai Parlament több képviselője is érintett (Wax et al., 2023). A korrupció és az ellene való küzdelem már az ókorban is létezett, ahogyan erről Hérodotosz, Thuküdidész, Xenophón és Polübiosz is beszámol munkáiban. Írnak arról, hogy egyesek pénzért, aján-

dékokért jutottak politikai befolyáshoz (Szántó, 2018). A korrupció jelenségének felmérése és felfedezése nehéz, mivel a jelenség nem az intézményi keretek között, hanem azok felszíne alatt zajlik. Ezért maradhatott sokáig titokban például az, hogy az EU vezetői és a gyógyszergyárak egyszerű sms-üzenetben tárgyaltak a Covid-oltásokról (Stolton, 2023). A rejtett és intézményi jellegre utal a jelenséghez kapcsolódó fogalom, a mikropolitika (Burns, 1961), amelyet a hálózatosság, az adományok és erőforrások cseréjére alapozott motiváció, illetve célként a társadalmi integráció és felemelkedés vágya jellemez. Koselleck (2010) az úgynevezett nyeregidő (Sattelzeit) fogalmát hangsúlyozza a jelenséggel kapcsolatban. Ez az 1750–1850 közötti időszak, ekkor alakultak ki és honosodtak meg a modern politika olyan pozitív fogalmai, mint a haza, szabadság, vagy a polgár. Azonban ugyanebben a nyeregidőben alakult ki a korrupció modern értelmezése is. A korrupciókritika a 19. század végén erősödött fel, azonban – mivel a kritikusok sem tették átláthatóbbá a viszonyokat – egyetlen eredményének a politikai stílusváltást tekinthetjük. A korrupció modern felfogása ugyanis nem alkalmas arra, hogy megítélje a mikropolitikai tevékenységet, minthogy a személyes hálózatok ma is alapfeltételét jelentik a sikeres politikai aktivitásnak (Engels, 2016).

A jelenség rejtett jellege és számtalan megjelenési formája miatt a mai napig nincs a korrupcióra általánosan elfogadott, egységes definíció. Ennek az állításnak az alátámasztására zajlott az a magyar vizsgálat (Fenyvesi, 2013), amelyben közel kétszáz főt kértek fel arra, hogy véleményezzen harminc szituációt. Azt kellett eldönteniük, hogy az adott helyzetben korrupcióról, annak veszélyéről van-e szó, vagy sem. A vizsgálat eredménye az lett, hogy a harminc eset egyikét sem ítélték meg egységesen a megkérdezettek. Ezért csak annyi állítható bizonyosan, hogy a korrupció, aszerint, hogy ki tesz ajánlatot a másik félnek, alapvetően kétféle lehet. Ha az ügyfél vesztegeti meg az illetékest, akkor aktív korrupcióról beszélünk. Ha az illetékes kér ellenszolgáltatást a segítségéért, akkor a korrupció passzív formája valósul meg (Keller–Sík, 2009).

2.2. A korrupció mérése

A korrupció okozta károkról az 1970-es évektől kezdődött meg a nyilvános párbeszéd. Jó példa erre Olaszország esete, ahol a hetvenes évek végére már nem lehetett tovább a szőnyeg alá söpörni az állam és a maffia szoros összefonódását. Sosem fogjuk megtudni, melyik fél kért először szívességet a másiktól, azonban mindkét fél megtalálta a maga hasznát a kapcsolatban: a politikusok megszabadultak ellenfeleiktől, és választásokat nyertek, a maffia pedig közbeszerzési megbízásokhoz jutott. Az sem világos, hogy a kapcsolatot ki irányította. A Lima-modell (Italy On This Day's Editor, 2019) szerint paritásos kapcsolatról van szó, a Ciancimino-modell (Ciancimino–Licata, 2013) szerint viszont egyértelműen a maffia volt az

irányító fél. A helyzetet a közvélemény nyomása változtatta meg. Az állam egyre szigorúbban lépett fel a maffiával szemben, de természetesen a válasz sem maradt el; gondoljunk például az 1982-es Chiesa-gyilkosságra (Kamm, 1982), amelyről film is készült *A tábornok meggyilkolása* címmel (Capitani, 2007), vagy később Giovanni Falcone meggyilkolására (Montalbano, 1987).

Az olasz példa jól mutat rá a korrupció mérhetőségének problémáira. Egyrészt a jelenség felszín alatti jellege teszi lehetetlenné a teljes kép kialakítását. Másrészt az említett gyilkosságok okozta hatalmas közfelháborodás miatt jelentősen erősödött a mindennapi emberekben a korrupció jelenségének, jelenlétének érzete. Az érzet azonban nem egyenlő a ténnyel, inkább a fájdalomküszöbhez hasonlítható: ugyanaz a helyzet egyénileg különböző mértékű fájdalomérzettel járhat. A napjainkban világszerte használt és elfogadott korrupciós indexek készítői (Freedom House, az Open Society Institute, a Transparency International, Gallup-monitor), de a magyar MÁST és a TÁRKI is valójában vagy a korrupciós érzetet méri fel, vagy úgynevezett közelítési módszert alkalmaznak. Ez utóbbi a korrupció jól azonosítható formáinak (csúszópénz, ajándékok, fizetett utazások) gyakoriságát méri fel, és ebből következtet az általános képre. A két módszer közötti alapvető különbség, hogy a percepciós módszer teljes mértékben szubjektív, tág teret engedve ezzel az értelmezésnek és az alul- vagy túlbecslésnek. A közelítési módszer egyértelmű, nem érvényesülnek külső torzító hatások sem (média, politika), viszont – mivel csak bizonyos esettípusokra fókuszál – alulbecsli a korrupció előfordulásának gyakoriságát (Sík, 2001). Metodikáját tekintve a felmérés történhet kérdőíves megkérdezéssel vagy bűnügyi statisztikák elemzésével. Ez utóbbi módszer objektív, de csak a valós kép kis részét képes bemutatni.

A lakosság megkérdezésével a korrupció belső észlelését mérhetjük fel, míg a külső megfigyelők válaszai a külső percepciót reprezentálják (Keller–Sík, 2009). A kétféle percepció általában eltér. Egyes országokat a lakosság korruptabbnak vél, mint a külső megfigyelők (Szlovénia, Svédország), más országokban (Olaszország, Görögország) éppen fordított a helyzet. A kétféle indikátor megfelelő transzformációk elvégzése után összegezhető, így egy összevont index jön létre a korrupció érzékeléséről. A korrupció érzékelését az is befolyásolja, hogy milyen az adott országban a lakosoknak a korrupcióval szembeni általános attitűdje. A TÁRKI 2009-ben végzett felmérése (Keller–Sík, 2009) azt mutatta ki, hogy azokban az országokban magasabb a korrupció észlelésének szintje és a korrupciós gyakorlat előfordulási gyakorisága, ahol a lakosság megengedőbb és elnézőbb a korrupcióval szemben; abban azonban már vannak különbségek, hogy az észlelt korrupció mértéke meghaladja-e a lakossági tolerancia szintjét (Görögország), vagy sem (Svédország). A korrupció észlelése és gyakorlati megvalósulása közötti különbséget is jelzik, és ennek alapján a jelentés „részlegesen vak” és „túlérzékeny” országokat különböztet meg. Az előbbi csoportban a gyakorlat elterjedtebb,

mint az észlelt korrupciós szint, az utóbbi csoportban éppen fordított eredmény született. A jelentés a lakossági attitűdöt, az észlelt és a gyakorlati korrupciót jellemző indexeket összevonva hozta létre a korrupciós kultúra indexét.

2.3. A korrupciós indexek megbízhatósága

A korrupció jelensége – elsősorban azért, mert a folyamat többnyire a nyilvánosság kizárásával, a felszín alatt zajlik – nehezen mérhető és számszerűsíthető. A napjainkban használt indexek vagy megkérdezettek szubjektív korrupciógyakorisági érzetét mérik, vagy statisztikai adatokra alapoznak ugyan, de éppen ezért csak a közelítőleges gyakoriságának megállapítására alkalmasak. Ezért van szükség az indexek megbízhatóságának vizsgálatára. Egy rosszul megalapozott indexre alapozott ítélet jelentős gazdasági károkat okozhat, és súlyosan ronthatja az adott ország brandjét és megítélését.

A megbízhatóságot számos tényező befolyásolhatja (Németh et al., 2019): a felmért csoport összeállítása, a módszer transzparenciája, a források megbízhatósága, sőt a felmérést végző szervezet politikai függetlensége is. Ezek azok a tényezők, amelyek általában a legtöbb kritikát kapják. Nézzünk a fenti állításokra egy konkrét példát! Az egyik legelterjedtebben használt index a Transparency International által rendszeresen közölt Corruption Perceptions Index (CPI). Ezzel a mutatóval szemben az általános elfogadottsága ellenére számos megbízhatósági kérdés merül fel. A szervezet 2022. évi pénzügyi beszámolójában (Transparency International, 2023) a 29. és 39. oldalon találjuk a támogatók listáját. Olyan szervezetek vannak ebben a körben, mint az USA, Dánia és Hollandia Külügyminisztériuma, az Európai Bizottság, a Nyílt Társadalom Alapítvány vagy a FERN nemzetközi NGO-szervezet, továbbá nem nevesített, egyéni támogatók. Számos további kormányzati ügynökség, alapítvány, testület és cég is szerepel még a listán. Az így befolyt támogatások összege meghaladja a húszmillió eurót. Ennek alapján a TI mint felmérő szervezet politikai és üzleti függetlensége enyhén szólva is kérdéses.

Nem megismerhető a CPI számításához használt adatforrások egy része sem, illetve azt sem lehet pontosan tudni, hogy a megkérdezett szakértők csoportja kikből áll, továbbá azt sem, hogy a felméréshez használt minta reprezentatív-e (Németh et al., 2019). A megbízhatóság pedig nem csak a korrupcióról alkotott kép gazdasági és országimázsra kifejtett lehetséges negatív hatásai miatt lényeges. Fontos megjegyezni még azt is, hogy bár az indexek többnyire percepciót mérnek, a jelentések már magáról a korrupcióról beszélnek – megszegve ezzel az oly sokszor hangoztatott politikai korrektség szabályát. Jó példa erre a *Portfolio.hu* (2021) tudósításának címe: „*Hármas holtversenyben az EU legkorruptabb országa*

lett Magyarország a *Transparency International* indexe szerint”. Hasonlóan in-korrekt az *Index.hu* ugyancsak a CPI-re hivatkozó cikkének címe „*Dél-Afrikával kerültünk egy szintre korrupcióban*” (Előd, 2020).

3. A PÉNZÜGYI KULTÚRA FOGALMA, MÉRÉSE

3.1. A pénzügyi kultúra fogalma

Ezt a fogalmat az angol nyelvű szakirodalom financial literacy néven tárgyalja. Magyarra többféleképpen szokták fordítani. Pénzügyi műveltség, pénzügyi kultúra formában fordul elő leggyakrabban. Ez a két magyar fogalom nem pontos megfelelője egymásnak (Csorba, 2020). Ettől azonban a szerzők most eltekintettek, mivel nem ez áll a jelen tanulmány fókuszában, és a kifejezéseket szinonimaként használják.

Ahogy azonban számos más kutatási területen történik, a különböző kutatók és szervezetek sokféleképpen határozták meg a financial literacy fogalmát. Atkinson és Messy (2011:4) a pénzügyi műveltséget „a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni jólét eléréséhez szükséges tudatosság, tudás, készség, hozzáállás és viselkedés kombinációjaként” határozta meg. A pénzügyi műveltség az ismeretek felől meghatározva azt az alapvető tudást jelenti, amelyre szükség van ahhoz, hogy életben maradjunk a modern társadalomban (Kim, 2001). Ha a pénzügyi műveltségre mint képességre fókuszálunk, akkor az új és összetett pénzügyi eszközök értékeléséről és megalapozott megítélés alapján történő megválasztásáról van szó, ami lehetővé teszi, hogy ezeket az eszközöket saját hosszú távú érdekeiknek megfelelően használjuk (Mandell, 2008).

Az eddig megismert definíciók alapján megállapítható, hogy a pénzügyi kultúrának nincs egységes meghatározása, de van egy közös metszete, amely a pénz és a pénzügyi termékek használatához, az ehhez szükséges információk beszerzéséhez, alkalmazásához és a pénzügyi döntéshozatalhoz kötődik. Tehát a pénzügyi műveltség nem a pénzügyi alapfogalmak definitív ismeretét jelenti. Idetartozik a döntéshozatali folyamat is, olyan kérdések megválaszolása, hogy a megkérdezett miként és miért választ ki egyes termékeket, és hogyan használja ezeket a továbbiakban. Ez alapvetően a különféle pénzügyi készségek tudáson alapuló megértését és hatékony használatát jelenti, amelyek lehetővé teszik a rövid és hosszú távú személyes pénzügyi döntések hatékony meghozatalát (Fernandes et al., 2014; Potrich et al., 2016; Remund, 2010).

Mai világunkban a személyes pénzügyek menedzselésének képessége egyre fontosabbá válik. Az embereknek rövid és hosszú távú pénzügyi döntéseket kell hozni-

uk. Ezeknek a döntéseknek a helyes meghozatalához elengedhetetlen a pénzügyi alapfogalmak legalább alapszintű ismerete (Chen–Volpe, 2002). A tudományos eredmények egyre inkább bizonyítják, hogy a magasabb szintű pénzügyi ismeretek jobb pénzügyi döntéseket eredményeznek (Lusardi–Mitchell, 2014).

3.2. A pénzügyi kultúra mérése

Két mérföldkőnek számító tanulmány is született 2010-ben (Huston, 2010; Remund, 2010), amelyek áttekintést nyújtanak a pénzügyi műveltség meghatározásáról és méréséről. A leggyakrabban használt eszköz a kérdőíves felmérés, amelyben a kérdőívet összeállító kutatók az általuk relevánsnak tartott információkra kérdeznak rá direkt vagy indirekt kérdésekkel. Ezt a módszert alkalmazza a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban: OECD) is háromévente elvégzett, több országra kiterjedő pénzügyikultúra-felmérésében (Atkinson–Messy, 2011; Kossev, 2020). Az OECD kérdőíve három kérdéscsoportot vizsgál: a pénzügyi tudást, a pénzügyi magatartást és a pénzügyekhez fűződő viszonyt (attitűd):

1. pénzügyi ismeretek pontszáma (a 0 és 7 közötti tartományba esik);
2. pénzügyi magatartási pontszám (0 és 9 közötti tartományba esik);
3. pénzügyi attitűd pontszám (1-től 5-ig terjed).

A pénzügyi műveltségi pontszám (score) egy származtatott, mértékegység nélküli mennyiség, amely a három terület pontszámainak egyszerű összegzésével alakul ki. Értéke 1 és 21 között változik. Ezt a metodikát használja az OECD rendszeres, háromévente ismételt felmérései során.

4. A PÉNZÜGYI KULTÚRA ÉS A KORRUPCIÓ KAPCSOLATA

A témát vizsgáló kezdeti kutatások a korrupció és a gazdasági növekedés viszonyára fókuszáltak (Murphy et al., 1993; Sachs–Warner, 1997), és alapvetően két vélemény alakult ki a kutatók között. Az egyik csoport szerint a korrupció negatívan hat a gazdasági növekedésre. Ez a hatás számos csatornán keresztül történhet (Neeman et al., 2008; Tanzi–Davoodi, 1997; Wei, 2000). Más kutatók viszont, a korábban korruptnak tartott, ma gazdaságilag fellendült ázsiai országok példájára hivatkozva, úgy vélik, hogy az alacsonyabb szintű korrupció hozzájárulhat a gazdasági növekedéshez (Ahlin–Pang, 2008). A korrupció többségi tudományos megítélése azonban inkább negatív (Yu et al., 2023), és szintje a pénzügyi fejlettséggel ellentétes irányban változik.

Lederman et al. (2005) és Serra (2006) azt állítja, hogy a fejlett országok több erőforrást tudnak fordítani a korrupció felderítésére és megelőzésére, ami kedvezően szabályozza a korrupció mértékét. A fejlesztés javítja az iskolázottságot és az oktatás színvonalát, ezáltal növeli annak a valószínűségét, hogy egy korrupciós cselekményt felfedeznek és megbüntetnek. Thornton (2010) már közel másfél évtizeddel a modern pénzügyi szolgáltatások nagyfokú elterjedése előtt kimutatta, hogy a pénzügyi fejlettség növekedése csökkenti a korrupciót. Az újabb szakirodalmi források közül egyre több foglalkozik a korrupció és a pénzügyi fejlettség kapcsolatával. Setor és munkatársai (2021) kimutatták, hogy a digitális fizetési megoldások terjedésével a korrupció lehetőségei beszűkülnek. Jungo és munkatársai (2023) a pénzügyi bevonódás, a pénzügyi szolgáltatásokhoz és az oktatáshoz történő szélesebb körű hozzáférés jelentős szerepet játszik a korrupció visszaszorításában, különösen a fejlődő országokban. Hasonló következtetésre jutott Barik–Lenka (2023) is. Ezek a megállapítások nemcsak a feltörekvő gazdaságokra érvényesek, hanem globális megközelítésben is (Song et al., 2021).

5. A KORRUPCIÓ ÉS A PÉNZÜGYI KULTÚRA MAGYARORSZÁGON

5.1. Magyar korrupciós körkép, 2022/23

Bár a globális korrupciós helyzetre az internetes keresések zöme a TI indexén alapuló találatokat eredményez, vannak más felmérések és jelentések is. Ilyen például a svájci Global Risk Profile által vizsgált és közzétett Global Corruption Index (GCI). A szervezet metodikájának központjában az adatokon alapuló mérőszámok állnak. Bár a módszertan a források között hivatkozik a TI által közzétett CPI-re is, a GCI egy 196 országra kiterjedő kompozitindex, amely a TI jelentésein kívül többek között olyan szakértő szervezetek adataira is alapoz, mint a Világbank, a World Economic Forum, az ENSZ és az OECD (Thurnherr, 2023). Az index vizsgálja az állampolgári véleményeken kívül a jogi, politikai szabályozást és kormányzati intézkedéseket is. A 2022-es rangsorban Magyarország a 71. helyen szerepelt 40,89 pontos teljesítményével; ez a pontszám a „medium” kategóriába és a 41 vizsgált európai ország között a 30. helyre sorolja Magyarországot.

Több faktor (a korrupció előfordulása, kormányzati nyitottság, polgári és bünyügyi igazságszolgáltatás, alapvető jogok érvényesülése, rend és biztonság) alapján rangsorol a World Justice Project jogállamisági rangsora (WJP, 2022). Bár ennek a kompozitindexnek csak egy összetevője a korrupció, az egyéb szubindexek is szorosban kapcsolódnak hozzá. Ebben a rangsorban Magyarország 2015-ben a vizsgált 102 ország között a 45. helyen végzett. Abban az évben a legjobb teljesítményt a rend és biztonság és az alapvető jogok érvényesülésének szubindexében érte el.

A legutóbbi, 2022. évi rangsorban 140 ország között a 73. helyen végzett Magyarország. Jelentősen megerősödött viszont a rend és biztonság szubindexben nyújtott teljesítménye, Finnországgal és Kanadával együtt holtversenyben a 10. helyet sikerült elérnie. Az Európai Bizottság (EC) által megbízott holland Kantar közvéleménykutató mérte fel a korrupció érzékelését és elfogadottságát az Európai Unióban 2022-ben (EC, 2022). Eredményeik azt mutatják, hogy a magyar lakosság körében a korrupció létét elfogadók aránya 4 százalék, eltűri a jelenséget 57 százalék, és a válaszadók 39 százaléka utasítja el kategorikusan. A korrupciót elfogadók arányában elért 4 százalék jó képet fest Magyarországról, hiszen ez az arány nemcsak Görögország 10 százalékánál alacsonyabb, hanem az EU-27 5 százalékos átlagánál is. Sőt olyan országokat is maga mögé utasít, mint Hollandia (6 százalék), vagy Ausztria (8 százalék). Az összkép azonban már nem ennyire kedvező. Ennek fő oka a magas toleranciaszint. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezett magyarok 57 százaléka tolerálja a korrupciót, vagyis tud róla, de nem tesz ellene.

Az EC 2023-ban újabb felmérési eredményeket tett közzé (EC, 2023). A Magyarországról alkotott kép valamelyest javult, a korrupciót elfogadhatatlannak tartók aránya 4 százalékponttal, 43 százalékra nőtt. Ugyancsak pozitív változás a korrupció jelenségét tolerálók arányának 6 százalékpontos csökkenése (a 2022. évi 57 százalékról 51 százalékra).

5.2. A pénzügyi kultúra Magyarországon

Az OECD-felmérések legutóbbi eredményei (Kossev, 2020) magyar szempontból meglehetősen kedvező képet festenek a hazai pénzügyi tudásszintről. Magyarország a vizsgált három összetevőből a pénzügyi tudás területén teljesít legjobban, ami közel 66 százalékos átlagteljesítményt jelent. A korábban is fontos kérdés gyakorlati jelentősége a 2008-as pénzügyi krízis alatt került előtérbe, amikor fogyasztók milliói döbbsen rá a pénzügyek menedzselésének szükségességére. A pénzügyi műveltség hiánya ráadásul nemcsak egyedi vagy családi tragédiákat okozhat, de gazdasági válságokat is, mint 2008-ban a bedőlt hitelekkel induló világválságot – ahogyan ezt a Standard & Poor's (S&P) pénzügyi tudatosságot vizsgáló felmérése mutatja (Klapper–Lusardi, 2020). Bár a válságot sikerült leküzdeni, a hiányos pénzügyi kultúra több mint egy évezrede folyamatosan létező tény. Az Egyesült Államok Kincstáránál a kutatások már a 2008-as válság előtt is visszhangra találtak. Ennek eredményeképpen dolgozták ki a pénzügyi tudatosság fejlesztésének nemzeti stratégiáját (De Beckker et al., 2019).

A szakirodalom áttekintése után a szerzők megállapították, hogy számos tanulmány foglalkozik a korrupció – elsősorban a korrupcióérzékelés – felmérésével, elemzésével. Ugyancsak terjedelmes a pénzügyi kultúrát és bevonódást kutató

közlemények száma. Jelentek meg cikkek a korrupció és a pénzügyi terület közötti kapcsolatáról is (Barik–Lenka, 2023; Ekşi–Dogan, 2020). Azonban a magyar helyzettel kapcsolatos, naprakész vizsgálati eredményeken alapuló felmérések nem állnak rendelkezésre. A szerzők ezt a hiányosságot kívánják pótolni kutatásukkal.

6. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

6.1. Felhasznált adatok

A vizsgálathoz a szerzők több forrásból gyűjtötték össze adataikat. A korrupció magyarországi helyzetének vizsgálatára két adatbázist használtak. Az egyik az European Commission által végzett Eurobarometer korrupciós felmérés eredményeit tartalmazza, amelyben minden felmérési évben 1000 fő körüli (986–1036) volt a válaszadók száma. A másik adatbázis pedig a Transparency International Corruption Perceptions Indexe (CPI). Ez az index 13 forrásból gyűjtött adatok alapján készül, ezért a TI nem közöl konkrét, országonkénti elemszámokat. A pénzügyi műveltség Magyarországra vonatkozó adatait pedig az OECD/INFE rendszeres időközönként végzett felméréseiből vették át. Ennek metodikájában (Kossev, 2020) az olvasható, hogy minden vizsgált országban legalább 1000 főt kérdez a kutatás. A pénzügyi viselkedésre vonatkozó adatokat kiegészíti a Világbank GFR-indexének adatsora, amely a vizsgált országok népességének százalékában közli a pénzügyi szolgáltatásokhoz hozzáférők arányát.

Tekintettel arra, hogy a fenti adatforrások nem azonos gyakorisággal frissülnek, az összehasonlíthatóság érdekében a szerzők hat időszakot választottak ki, amelyek 2-2 év adatait tartalmazzák. Ezek: 2009–2010, 2011–2012, 2013–2014, 2017–2018, 2019–2020, 2021–2022. Mivel a felmérések nem történnek minden évben, sőt nem is azonos években zajlanak, a mintákban hiányzó adatokat is találunk. Hiányzó adatokkal szinte minden adatbázis esetében találkozunk. Ezeket valamilyen módon kezelni kell, nem hagyhatók ki egyszerűen a mintából, mert a sokasági paraméterbecslések torzítottak lehetnek, hacsak az adathiány nem teljesen véletlenszerű. A hiányzó adatok kezelésére ennek a torzításnak az eltüntetése céljából van szükség. Ezt a célt a különböző módszerek annak függvényében érik el, hogy mennyire helyesen sikerül azonosítani és modellezni az adathiány sajátosságait. A feldolgozhatóság érdekében tehát szükségessé vált a hiányzó értékek pótlása, amelyre több módszer is használható (He et al., 2021; Van Buuren, 2018). A hiányzó adatok megállapítását a szerzők jelen tanulmányban az ingyenesen használható WEKA-szoftver imputációs algoritmusával végezték DMI-filter beállítással (Rahman–Islam, 2011; 2016). Ez az algoritmus egy döntési fa segítségével vízszin-

tes szegmensekre bontja az adatkészletet, és a leveleket csomópontokba rendezi. Ezután a levélen belüli átlag/módusz imputációval tölti ki a hiányzó adatokat.

A Transparency International 2012-ben új metodológiát vezetett be (Saisana-Saltelli, 2012), amelyben a korábbi módszertanban (Lambsdorff, 2008) használt 0–10 közötti score-skálát egy 0–100 skála váltotta fel. A két metodológia számítási módjai közötti fő eltérés, hogy a korábbi számítás elsősorban a rangsorban elfoglalt helyen alapult (rank based). Az új módszer jobban figyelembe veszi a relatív különbségeket az országok teljesítménye között (score based). A két adatsor tehát nem hasonlítható össze megfelelő konverzió nélkül, azonban ennek módját nem lehet megtalálni a GFR metodikájában, mert még az adatok forrásai sem egyértelműek. Ezért a szerzők úgy döntöttek, hogy a vizsgálatba a 2009–2011 időszakot nem vonják be, csak a 2012–2022 közötti időszak adatait használják.

Az Eurobarometer adatai közül a kiválasztott állításokkal egyetértő válaszadónak az összes válaszadóhoz viszonyított százalékos arányát használták a szerzők tizedestört formában kifejezve. A CPI esetében a 100 fokozatú skálát százalék jellegű mennyiségként értelmezve, a válaszadók által elért pontszámot szintén tizedestört formába konvertálták.

A financial literacy fokát az OECD három tényező (pénzügyi tudás, viselkedés és attitűd) teljesítményének összegzésével méri. A szerzők a három tényező mellett az összteljesítmény (total score) értékeit is használták vizsgálatukban; a 3.1. fejezetben leírt maximumértékeket 100 százaléknak tekintve, a magyar lakosság teljesítményértékét százalékos formában, tizedestört alakban kifejezve. Az OECD-felmérésnek gyakorisága nem kétévenkénti, ezért a kimaradó évek adatait a szerzők extrapolációval adták meg. Ugyancsak extrapolálták a nagyjából négyévente végzett Global Findex felmérés adatait is a kimaradt évekre. Az OECD/INFE felmérések esetében a 2013–2014 és a 2021–2022 időszakok tartalmazzák az extrapolált adatokat. A Global Findex adatbázisában pedig a 2021–2022 évek tartalmazzák az extrapolált adatokat. A teljes Global Findex adatbázisból a szerzők az alábbi kérdéseket választották ki a financial behaviour felméréshez:

- Van számlája (Has an account).
- Van pénzügyintézetnél vezetett számlája (Has a financial institution account).
- Van pénzügyintézeti megtakarítása (Saved at a financial institution).
- Vett fel hitelt pénzügyintézettől (Borrowed from a formal financial institution).

A kutatásban a fenti kérdésekre igennel válaszoló 15 évnél idősebbek arányát szerepeltették a teljes 15 évnél idősebb populációhoz képest, tizedestört formájában.

Az Eurobarometer kérdéseire mindegyik vizsgált évben 1000-nél is több magyar polgár válaszolt. Bár először a válaszok egy hétfokú skálán jelennek meg, valójában egy négyfokú skála méri a korrupcióval kapcsolatos válaszokat. Az ilyen

skála előnye elvileg az lenne, hogy minden válaszadó esetében biztosítja a valódi véleménynyilvánítás lehetőségét. Sajnos az 5. pont (not answered) mégis ad lehetőséget a válaszadás megkerülésére. A látszólagos 6. pont a teljesen és az inkább egyetértők értékeit összegzi, míg a 7. pontban az inkább vagy teljesen egyet nem értők értékeinek összesítését tartalmazza. Ezért a szerzők az egyes kérdésekre adott válaszok közül csupán a 6. és 7. pontokat használták fel a jelen tanulmány elkészítésekor. A teljes adatbázisból a következő kérdések szerepeltek a kutatásban:

- A korrupció jelentős probléma / Corruption is a major problem in (OUR COUNTRY).
- A helyi intézményekben érzékelhető a korrupció / There is corruption in local institutions in (OUR COUNTRY).
- A regionális intézményekben érzékelhető a korrupció / There is corruption in regional institutions in (OUR COUNTRY).
- Az országos intézményekben érzékelhető a korrupció / There is corruption in national institutions in (OUR COUNTRY).
- Az EU intézményeiben érzékelhető a korrupció / There is corruption within the institutions of the EU.*
- A sikeres felderítések nagy száma visszatartja az embereket a korrupciós magatartásoktól / There are enough successful prosecutions in (OUR COUNTRY) to deter people from giving or receiving bribes.
- A kormányzati korrupcióellenes intézkedések hatékonyak / (NATIONALITY) Government efforts to combat corruption are effective.
- Túlzottan enyhék a bírói ítéletek a korrupciós ügyekben / Court sentences in corruption cases are too light in (OUR COUNTRY).
- Az EU segítséget nyújt a korrupció visszaszorításában / EU helps in reducing corruption in (OUR COUNTRY).*
- A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett / Corruption is unavoidable, it has always existed.

A csillaggal megjelölt két kérdés csak 2013-ig szerepelt az Eurobarometer kérdőívében. Ezzel kapcsolatban a szerzők érdemesnek tartják megjegyezni, hogy az EU 2013 után már nem volt kíváncsi az emberek véleményére arról, hogy milyen mértékben korrump az unió maga. Azt sem kérdezték meg 2013 után, hogy az EU polgárai szerint milyen mértékben csökkentik az uniós intézmények a korrupciót. A korábban már említett két botrány, a 2022-ben kezdődött és még 2023 nyarán is eldöntetlen Katargate az Európai Parlamentben, illetve a még szintén eldöntetlen „von der Leyen’s Pfizer texts” néven ismert eset (Stolton, 2023; Wax et al., 2023) azt jelzik, hogy már az EU magasabb politikai körei is érintettek lehetnek a korrupcióban. Ezért a szerzők úgy vélik, szerencsésebb döntés lett volna, ha

ezek a kérdések nem maradnak ki a kérdőívek 2013 utáni változataiból, elősegítve ezzel a nyilvánosság véleményének kifejezésre juttatását. További metodológiai feladat volt annak a megoldása, hogy az Eurobarometer korrupciós kérdőívének kérdéssora is változott a vizsgált időszak közben, 2013-ban. Egyes kérdések a jelen kutatásban is használtak közül a későbbi kérdőívekben már nem szerepeltek, azonban kerültek a kérdőívbe új, a korábbiakkal ekvivalens tartalmú, de másként megfogalmazott kérdések.

Ezért ahhoz, hogy az idősort létre tudják hozni, a szerzők megkeresték, hogy az általuk kiválasztott kérdések közül mely kérdések feleltethetők meg egymásnak a kérdőívek különböző változataiban. A megváltozott kérdések esetén alkalmazott megfeleléseket foglalja össze az 1. táblázat. Az adatfeldolgozás egyszerűbbé tétele érdekében a szerzők a jelen tanulmányban a kérdések régebbi változatát használták a teljes időszak jellemzésére.

1. táblázat

Az Eurobarometer régi és új kérdései

Korábbi kérdések	Kérdések a változás után	A változás éve
A korrupció jelentős probléma / Corruption is a major problem in (OUR COUNTRY)?	Ön szerint az Ön országában mennyire elterjedt a korrupció / How widespread do you think the problem of corruption is in (OUR COUNTRY)?	2013
Túlzottan enyhék a bírói ítéletek a korrupciós ügyekben / Court sentences in corruption cases are too light in (OUR COUNTRY).	A súlyos korrupciós ügyeket nem üldözik eléggé / High-level corruption cases are not pursued sufficiently in (OUR COUNTRY).	2013
A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett / Corruption is unavoidable, it has always existed	A korrupciótűrés mértéke (6=elfogadható, 7=elfogadhatatlan, 5=eltűrt / Corruption tolerance (6=acceptable, 7=inacceptable, 5=tolerated)	2013

Forrás: Saját szerkesztés EC (2023) és European Commission (2012) alapján

Az adatok kezelésével kapcsolatban ma már elengedhetetlen a kutatásetikai szempontok figyelembevétele (Emanuel et al., 2011). Ezek közül a legfontosabb az önkéntes részvétel és az anonimitás biztosítása. Tekintettel arra, hogy jelen kutatásban a szerzők nyilvánosan elérhető nemzetközi adatbázisokat használnak, a kutatásetikai kérdések megoldásával nem kellett foglalkozniuk.

6.2. Alkalmazott eljárások és szoftverek

6.2.1. Szoftverek és tesztek

A kutatáshoz használt vizsgálatok megválasztásához a szerzők a minta statisztikai elemzésének eredményeit használták fel. A vizsgálatok elvégzéséhez a MS-Excel v.17.75.2 és a Jamovi v.2.3.21.0 szoftvereket használták. A leíró statisztika eredményeit a 7. fejezet elején ismertetik részletesen. A kapott eredmények alapján a szerzők a további kutatáshoz a parametric tesztek választották. Bár a non-parametric teszteknek nem feltétele a minta normalitása, azonban ritkán érdekel egy kutatót a szignifikanciateszt önmagában. Inkább szeretne mondani valamit arról a sokaságról, amelyből a minták származtak, és ezt a paraméterek és a konfidenciaintervallumok becslésével lehet a legjobban megtenni. Ráadásul a paraméteres tesztek általában nagyobb statisztikai erővel bírnak. Ez azt jelenti, hogy nagyobb valószínűséggel észlelhetők jelentős különbségek, ha azok valóban léteznek.

6.2.2. A korrupciós indexek közötti összefüggések

A kutatás következő lépése annak a vizsgálat volt, hogy a két korrupciós indexben (Eurobarometer, CPI) nyújtott magyar teljesítmény között kimutatható-e korreláció vagy eltérés. Ezért a szerzők megvizsgálták az Eurobarometer felmérésének a korrupciót problémaként kezelő kérdése – Corruption is a major problem in (OUR COUNTRY) – és a Transparency International CPI-indexe közötti kapcsolat jellegét. Ebből a célból a szerzők vizsgálták a két kérdés közötti korrelációt (Pearson's r).

6.2.3. A pénzügyi kultúra indexeinek összefüggései

A korrupciós indexek vizsgálatát követően ugyanezeket a tesztek végezték el a szerzők az OECD/INFE financial behaviour mutatója és a Global Index database-nak ugyancsak a pénzügyi viselkedést vizsgáló kérdései közötti magyar teljesítmény kapcsolatának és eltéréseinek a vizsgálatára. A metodika korrektsége (equal variances) érdekében a szerzők a Global Indexnek az OECD/INFE-hez képest háromszoros méretű mintájának kérdéseit átlagolva tették azonos méretűvé a két mintát.

6.2.4. A korrupciós és a pénzügyi indexek közötti kapcsolat

Végül a szerzők megvizsgálták a korrupciós és a financial literacy indexek kapcsolatának és eltéréseinek jellegét. Konkrétan arra voltak kíváncsiak, hogy a szakirodalom és a saját eredményeik szerint is megbízhatóbbnak tartott Eurobarometer

survey-ben kimutatott korrupcióérzékelés (A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett) és az OECD/INFE-felmérésben szereplő, pénzügyi viselkedés területén nyújtott teljesítmények között kimutatható-e kapcsolat.

7. EREDMÉNYEK ÉS DISZKUSSZIÓ

7.1. A minta leíró statisztikái

Az eredmények ismertetését a leíró statisztikával kezdik a szerzők (2. táblázat). Ennek szerepe nemcsak a minta áttekintése, hanem segíti az elvégzendő tesztek típusának meghatározását is. Tekintettel arra, hogy az egyes szervezetek felméréseiben a vizsgált elemszám évről évre változik, a teljes vizsgált mintaelemszámokat nem láttuk célszerűnek feltüntetni a közölt táblázatokban.

Hiányzó értékek csak két esetben szerepelnek. Ezek azok a kérdések, amelyek a korrupció uniós elterjedtségéről, illetve az EU korrupcióellenes tevékenységéről szólnak, és 2013 után már nem szerepeltek az Eurobarometer kérdőívében. A szerzők a kis mintanagyság miatt a minta normalitásvizsgálatát a Shapiro–Wilk-teszttel végezték el. Ennek eredménye ($W = 0.694 - 0.983$) az egyetlen, csillaggal jelölt kérdés kivételével (A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett, $p = 0.005$) nem mutatta a normalitás hiányát ($p = 0.094 - 0.967$). Ez az egyetlen kérdés azonban az Eurobarometer felméréséből származik, ahol a nagy mintaelemszám miatt korábban már feltételeztük a minta normalitását. Ennek alapján az egyes kérdésekhez tartozó hisztogramok és Q-Q plots áttekintése után a szerzők a parametric tesztek végzése mellett döntöttek, így a fentebb említett kérdést sem kellett kizárniuk az elemzésből.

2. táblázat A minta leíró statisztikái

	N	Hányzó	Átlag	Medián	SD	Minimum	Maximum	Ferdesség	Csúcsság	Shapiro-W	Wilk-p
A korrupció jelentős probléma	6	0	0.907	0.894	0.041	0.8632	0.959	0.5715	-1.8783	0.867	0.214
A helyi intézményekben érzékelhető a korrupció	6	0	0.82	0.816	0.0665	0.7409	0.917	0.3449	-1.2263	0.948	0.726
A regionális intézményekben érzékelhető a korrupció	6	0	0.82	0.816	0.0666	0.7409	0.913	0.2331	-1.6484	0.946	0.707
Az országos intézményekben érzékelhető a korrupció	6	0	0.814	0.819	0.0694	0.7182	0.908	-0.0783	-0.9656	0.983	0.967
Az EU intézményeiben érzékelhető a korrupció	3	3	0.678	0.737	0.1351	0.5232	0.773	-1.5942	Na/N	0.856	0.256
A sikeres felderítések nagy száma visszatartja az embereket a korrupciós magatartásoktól	6	0	0.305	0.311	0.0752	0.219	0.387	-0.1061	-2.6471	0.864	0.204
A kormányzati korrupcióellenes intézkedések hatékonyak	6	0	0.292	0.31	0.104	0.12	0.41	-0.8472	0.5006	0.944	0.692
Túlzottan enyhék a bírói ítéletek a korrupciós ügyekben	6	0	0.815	0.822	0.0149	0.79	0.828	-1.1952	-0.0283	0.823	0.094
Az EU segítséget nyújt a korrupció visszaszorításában – EGYETÉRT	3	3	0.322	0.308	0.0264	0.3044	0.352	1.6887	Na/N	0.812	0.143
A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett*	6	0	0.317	0.113	0.353	0.0581	0.778	0.9524	-1.8719	0.694	0.005
CPI-teljesítmény (0 = korrump, 100 = korrupciómentes)	6	0	0.47	0.455	0.0456	0.42	0.54	0.778	-0.7813	0.918	0.488
OECD/INFE összteljesítmény (OECD_INFE_SCORE)	6	0	0.652	0.642	0.0749	0.5775	0.763	0.4934	-1.522	0.876	0.253
OECD/INFE tudás (OECD_INFE_knowledge)	6	0	0.737	0.72	0.1527	0.5186	0.935	-0.0842	-0.8487	0.97	0.895
OECD/INFE viselkedés (OECD_INFE_behaviour)	6	0	0.51	0.51	0.0352	0.4669	0.554	0.0332	-1.8443	0.941	0.67
OECD/INFE attitűd (OECD_INFE_attitude)	6	0	0.696	0.703	0.0355	0.65	0.743	-0.2315	-1.224	0.944	0.688
Van számlája	6	0	0.77	0.738	0.0975	0.6469	0.893	0.3886	-1.3839	0.887	0.304
Van pénzügyetnél vezetett számlája	6	0	0.77	0.738	0.0975	0.647	0.893	0.39	-1.3851	0.887	0.304
Van pénzügyetzeti megtakarítása	6	0	0.23	0.215	0.0914	0.1095	0.351	0.179	-1.24	0.959	0.813
Vett fel hitelt pénzügyetzettől	6	0	0.151	0.16	0.0548	0.0792	0.222	-0.2253	-1.2775	0.934	0.609

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

7.2. A korrupciós indexek kapcsolata

A következő kutatási lépés a korrupciós indexek közötti kapcsolat jellegének vizsgálata volt. Ehhez a 3. táblázat adatai szükségesek. A vizsgálat eredményét mutatja a 4. táblázat. Az eredmény alapján elmondható, hogy a kétféle korrupciós index között csupán gyenge pozitív korreláció mutatható ki. Ez az eredmény igazolja azt a szakirodalmi áttekintésben ismertetett állítást, hogy a korrupció mérése használt indexek módszertanának eltérései miatt az indexek alakulása között nem lehet szoros kapcsolatot kimutatni.

3. táblázat

A korrupciós indexek kapcsolatvizsgálatának leíró statisztikái

	Min	Max	Mean	Median	SD	IQR
A korrupció jelentős probléma	0.8632	0.959	0.907	0.894	0.041	0.0638
CPI-teljesítmény	0.42	0.54	0.47	0.455	0.0456	0.0550

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

4. táblázat

A korrupciós indexek korrelációja

		A korrupció jelentős probléma	CPI-teljesítmény
A korrupció jelentős probléma	Pearson's r	—	
	p-value	—	
CPI-teljesítmény	Pearson's r	0.227	—
	p-value	0.665	—

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

7.3. A pénzügyi műveltségi indexek kapcsolata

A pénzügyi viselkedési indexek korrelációjának vizsgálatának eredményeit összegezi az 5. és 6. táblázat.

5. táblázat**A pénzügyi viselkedési indexek korrelációvizsgálati leíró statisztikái**

	Minimum	Maximum	Mean	Median	SD	IQR
OECD/INFE viselkedés	0.4669	0.554	0.51	0.51	0.0352	0.0548
OECD/INFE attitúd	0.65	0.743	0.696	0.703	0.0355	0.0464
Van számlája	0.6469	0.893	0.77	0.738	0.0975	0.1254
Van pénzügyi intézmény vezetett számlája	0.647	0.893	0.77	0.738	0.0975	0.1254
Van pénzügyi intézmény megtakarítása	0.1095	0.351	0.23	0.215	0.0914	0.1208
Vett fel hitelt pénzügyi intézménytől	0.0792	0.222	0.151	0.16	0.0548	0.0715

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

6. táblázat**Az OECD/INFE viselkedési mutatója és a GFR kiválasztott kérdései közötti kapcsolat**

	OECD_INFE_behaviour
Van számlája	Pearson's $r=0.764$ ($p=0.077$)
Van pénzügyi intézmény vezetett számlája	Pearson's $r=0.764$ ($p=0.077$)
Van pénzügyi intézmény megtakarítása	Pearson's $r=0.866$ ($p=0.026$)
Vett fel hitelt pénzügyi intézménytől	Pearson's $r=0.906$ ($p=0.013$)

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

AZ OECD és a GFR pénzügyi viselkedési komponensei indexei között erős pozitív kapcsolat van ($r > 0.6$), amely a számlatulajdonosi kérdések esetében $p < 0.1$ szinten, a megtakarítások és felvett hitelek esetében $p < 0.05$ szinten szignifikáns. Ez azt jelenti, hogy a két vizsgált pénzügyi viselkedési index esetében az egyik index adott irányú változása a másik index értékében várhatóan hasonló irányú változást okoz.

A korreláció eredménye tehát arra utal: annak ellenére, hogy a két index egymástól eltérő módon közelít a pénzügyi viselkedéshez, változásuk egy irányban történik. Az eredményeket alátámasztja a szakirodalom elemzése. Ennek alapján elmondható, hogy az OECD/INFE a viselkedést a pénzügyi döntéshozatal elemzésével méri, a GFR viszont a pénzügyi bevonódással, azaz a pénzügyi szolgáltatások igénybevételének gyakoriságával.

7.4. A korrupciós és pénzügyi indexek kapcsolata

A kutatás következő lépése annak a vizsgálata volt, hogy Magyarország polgárainak korrupcióérzékelése és a pénzügyi műveltség terén nyújtott teljesítménye között kimutatható-e összefüggés. A korrelációs vizsgálathoz használt adatok leíró statisztikájának eredményét összegzi a 7. táblázat, a korrelációvizsgálat eredményeit pedig a 8. táblázat tartalmazza.

7. táblázat

A korrupcióérzékelés és a pénzügyi viselkedés korrelációjának leíró statisztikája

	Min	Max	Mean	Median	SD	IQR
A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett	0.0581	0.778	0.317	0.113	0.353	0.5206
OECD/INFE teljesítmény	0.5775	0.763	0.652	0.642	0.0749	0.1019
OECD/INFE tudás	0.5186	0.935	0.737	0.72	0.1527	0.1849
OECD/INFE viselkedés	0.4669	0.554	0.51	0.51	0.0352	0.0548
OECD/INFE attitűd	0.65	0.743	0.696	0.703	0.0355	0.0464

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

8. táblázat

A korrupcióérzékelés és a pénzügyi viselkedés kapcsolata

	A korrupció jelensége megkerülhetetlen, mindig is létezett
OECD/INFE teljesítmény	$r = 0.818$ ($p = 0.046$)
OECD/INFE tudás	$r = 0.868$ ($p = 0.025$)
OECD/INFE viselkedés	$r = 0.865$ ($p = 0.026$)
OECD/INFE attitűd	$r = 0.801$ ($p = 0.056$)

Forrás: a szerzők saját vizsgálata

Az eredmények alapján a szerzők megállapították, hogy a korrupció érzékelésének szintje és a financial literacy-ban nyújtott teljesítmény között erős pozitív kapcsolat van ($r = 0.818$, $p = 0.046$). Ez az eredmény szignifikáns, azonban további kutatást igényel a két változó együttmozgásának ok-okozati vizsgálata. Tekintettel a kutatáshoz használt minta viszonylag alacsony elemszámára, az oksági összefüggés vizsgálatára elterjedten használatos Granger-teszt (Granger, 1969) nem használható, ehhez nagyobb mintaelemszámra és hosszabb idősor vizsgálá-

latára lenne szükség. Ezért a tanulmány címében szereplő „összefüggés” kifejezés értelmezését némileg pontosítani szükséges: nem oksági kapcsolatról, hanem mindössze együttes (feltételezés szerint pozitív) változásról van szó. A korrupció érzékelése az eredmények alapján elsősorban a pénzügyi tudás mértékével mozog együtt ($r = 0.868$, $p = 0.025$), de nem sokkal gyengébb a pénzügyi viselkedéssel mutatott összefüggés sem ($r = 0.865$, $p = 0.026$). Ez a két mutatószám erősebb korrelációban van korrupció percepciójával, mint a financial literacy összegzett teljesítménye. Gyengébb viszont, de szintén erős a korreláció a korrupció percepciója és a financial attitude között ($r = 0.80$, $p = 0.056$). Azonban ez az utóbbi összefüggés már csak némi jóindulattal tekinthető szignifikánsnak.

7.5. A kutatás korlátai és további lehetséges irányai

Jelen kutatás kizárólag Magyarország lakosságának reprezentatív mintavételi eljárásokkal vett mintáin alapul. Ezért a továbbiakban a vizsgálat több irányban is folytatható: egyrészt további országok bevonásával, a másik lehetőség a két mutató közötti kapcsolat regionális vagy globális szintű elemzése. Ez utóbbi út azonban korlátozza a felhasználható indexek körét, mivel csak a CPI és a GFR terjed ki a világ országainak többségére (közel 130 ország szerepel egyszerre mindkét felmérésben). Módosítható a kutatás olyan irányban is, hogy a pénzügyi kultúra viselkedési vagy attitűdkomponensének kapcsolatát vizsgálja. A szerzők további limitációként említik még, hogy a kutatási kérdés a korrupciós és pénzügyi indexek közötti oksági összefüggést sugallhat. Azonban a minta mérete, azaz az idősorok hossza miatt tényleges oksági vizsgálat, például Granger-teszt nem végezhető. Ezért a szerzők a jelen tanulmány elkészítésekor csupán a két adatsor korrelációját vizsgálták.

8. ÖSSZEZÉS

Jelen tanulmány a korrupció érzékelésének és a pénzügyi műveltség viselkedési komponensének magyarországi helyzetét vizsgálta. A fő kutatási kérdésre a szerzők válasza, hogy a magyar lakosság pénzügyi viselkedés területén mutatott teljesítménye és korrupcióérzékelésének szintje között szignifikáns, erős pozitív kapcsolat van. Tehát a rendelkezésre álló pénzügyi szolgáltatások igénybevételének mértéke és használatának szintje összefügg az egyén korrupcióérzékenységgel. A pénzügyi bevonódás fokozódása növeli a korrupció iránti érzékenységet.

A választ megalapozza, hogy a vizsgált, pénzügyi viselkedést mérő indexek között is erős és szignifikáns pozitív korrelációt sikerült kimutatni (válasz a $K2/b$ kérdésre). Némileg árnyalja az eredményeket, hogy a vizsgált korrupciós indexek

között a szerzők csak gyenge korrelációt találtak (válasz a *K2/a* kérdésre). Ezért végezték a kétféle index kapcsolatának felmérését a kevésbé szubjektív és átláthatóbb metodikájú EU-s index bevonásával.

A kutatási eredmények a kutatás korlátainak figyelembevételével értelmezendők, de gyakorlati hasznuk így is kimutatható. A szerzők által kapott eredmények arra utalnak, hogy a korrupció ellen nem csak a jog eszközeivel vagy az általános életszínvonal, illetve jólét növelésével lehet küzdeni. További lehetőség a jelen tanulmány következtetései alapján a pénzügyi ismeretek bővítésével és a pénzügyi szolgáltatások széles körének elérhetővé tételével a pénzügyi viselkedés fejlesztésén keresztül fokozni a korrupció iránti érzékenységet és elutasítást.

HIVATKOZÁSOK

- Ahlin, Christian – Pang, Jiaren (2008): Are financial development and corruption control substitutes in promoting growth? *Journal of Development Economics*, 86(2), 414–433. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2007.07.002>.
- Atkinson, Adele – Messy, Flore-Anne (2011): Assessing Financial Literacy in 12 Countries: An OECD Pilot Exercise. *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1809679>.
- Barik, Rajesh – Lenka, Sanjaya Kumar (2023): Does financial inclusion control corruption in upper-middle and lower-middle income countries? *Asia-Pacific Journal of Regional Science*, 7(1), 69–92. <https://doi.org/10.1007/s41685-022-00269-0>.
- Burns, Tom (1961): Micropolitics: Mechanisms of Institutional Change. *Administrative Science Quarterly*, 6(3), 257–281. <https://doi.org/10.2307/2390703>.
- Capitani, Giorgio (rendező) (2007): *Il generale Dalla Chiesa* (tévésorozat). 2007.09.10., Endemol Shine Italy, Mediavivere.
- Chen, Haiyang – Volpe, Ronald P. (2002): Gender differences in personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 11(3), 289–307.
- Ciancimino, Massimo – Licata, Francesco La (2011): *Don Vito and the Mafia*. London: Quercus..
- Csorba, László (2020): Pénzügyi kultúra és pénzügyi műveltség, a pénzügyi magatartás meghatározó tényezői. *Pénzügyi Szemle*, 65(1), 67–82. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_1_6.
- De Becker, Kenneth – De Witte, Kristof – Van Campenhout, Geert (2019): Identifying financially illiterate groups: An international comparison. *International Journal of Consumer Studies*, 43(5), 490–501. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12534>.
- EC (2022): *Corruption* (Special Eurobarometer, 523:105). European Commission. Directorate General for Migration and Home Affairs Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2837/110098>.
- EC (2023): *Citizens' attitudes towards corruption in the EU in 2023* (Special Eurobarometer 534). European Commission. Directorate General for Migration and Home Affairs. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2837/439726>.
- EKSI, I. H. – DOGAN, B. (2020): Korrupció és pénzügyi fejlettség: Kelet-európai és közép-ázsiai országokról szóló értékelés. *Pénzügyi Szemle*, 65(2), 195–209. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_2_3.
- Előd, Fruzsina (2020): *Dél-Afrikával kerültünk egy szintre korrupcióban*. https://index.hu/gazdasag/2020/01/23/transparency_international_korrupcio_index_2020_korruptabb lett_magyarorszag/.

- Emanuel, Ezekiel J. – Grady, Christine C. – Crouch, Robert A. – Lie, Reidar K. – Miller, Franklin G. – Wendler, David D. (2011): *The Oxford Textbook of Clinical Research Ethics*. Oxford University Press, USA.
- Engels Jens Ivo (2016): *A korrupció története*. Budapest: Corvina Kiadó..
- Fenyvesi, Éva (2013): Az ezerarcú korrupció. In Hamar Farkas (szerk.) (2013): *Multidiszciplináris kihívások – Sokszerű válaszok*. Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztály, 17–27. https://epa.oszk.hu/03400/03448/00002/pdf/EPA03448_multidiszciplinaris_2013_1_017-027.pdf.
- Fernandes, Daniel – Lynch, John G. – Netemeyer, Richard G. (2014): Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861–1883. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849>.
- He, Yulei – Zhang, Guangyu – Hsu, Chiu-Hsieh (2021): *Multiple Imputation of Missing Data in Practice: Basic Theory and Analysis Strategies* (1st ed.): Chapman and Hall/CRC, <https://doi.org/10.1201/9780429156397>.
- Huston, Sandra J. (2010): Measuring Financial Literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296–316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>.
- Italy On This Day's* Editor. *Salvatore Lima – Politician | Italy On This Day*, 2019.01.23., <https://www.italyonthisday.com/2019/01/salvatore-lima-corruption-Mafia-Italian-Sicilian-politician.html>.
- Joseph, Jared – Smith, Chris M. (2021): The ties that bribe: Corruption's embeddedness in Chicago organized crime*. *Criminology*, 59(4), 671–703. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12287>.
- Jungo, João – Madaleno, Mara – Botelho, Anabela (2023): Financial Literacy, Financial Innovation, and Financial Inclusion as Mitigating Factors of the Adverse Effect of Corruption on Banking Stability Indicators. *Journal of the Knowledge Economy*, 2023.07.10., <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01442-2>.
- Kamm, Henry (1982): Gunmen in Sicily Kill High Italian Police Official. *The New York Times*, 1982.09.04., <https://www.nytimes.com/1982/09/04/world/gunmen-in-sicily-kill-high-italian-police-official.html>.
- Keller, Tamás – Sík, Endre (2009): A korrupció észlelése, elfogadása és gyakorlata. In *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009*, 167–182. TÁRKI, https://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_keller_sik.pdf.
- Khan, Sher (2022): Investigating the Effect of Income Inequality on Corruption: New Evidence from 23 Emerging Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(3), 2100–2126. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00761-6>.
- Kim, Jinhee (2001): Financial knowledge and subjective and objective financial well-being. *Consumer Interests Annual*, 47(1), 1–3.
- Klapper, Leora – Lusardi, Annamaria (2020): Financial literacy and financial resilience: Evidence from around the world. *Financial Management*, 49(3), 589–614. <https://doi.org/10.1111/fima.12283>.
- Koselleck, Reinhart. (2010): *Begriffsgeschichten*. Suhrkamp Verlag. <https://www.suhrkamp.de/buch/reinhart-koselleck-begriffsgeschichten-t-9783518295267>.
- Kossev, Kiril (2020): *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy* (OECD/INFE:78) OECD, <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf>.
- Lambsdorff, Johann Graf (2008): *The Methodology of the Corruption Perceptions Index 2008*. Transparency International, https://files.transparencycdn.org/images/2008_CPI_LongMethodology_EN.pdf.

- Lederman, Daniel – Loayza, Norman V. – Soares, Rodrigo R. (2005): Accountability and corruption: Political institutions matter. *Economics and Politics*, 17(1), 1–35. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0343.2005.00145.x>.
- Lusardi, Annamaria – Mitchell, Olivia S. (2014): The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44., <https://doi.org/10.3386/w18952>.
- Mandell, Lewis (2008): Financial Literacy of High School Students. In J. J. Xiao (Ed.), *Handbook of Consumer Finance Research* (163–183), New York: Springer, https://doi.org/10.1007/978-0-387-75734-6_10.
- Montalbano, William D. (1987): 19 Get Life Terms in Sicilian Mafia Trial. *Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-12-17-mn-29590-story.html>.
- Murphy, Kevin M. – Shleifer, Andrei – Vishny, Robert W. (1993): Why is rent-seeking so costly to growth? *The American Economic Review*, 83(2), 409–414. https://onlinelibrary.wiley.com/servelet/linkout?suffix=null&dbid=128&doi=10.1002%2Fijfe.2056&key=A1993LC60700071&getFTLinkType=true&doiForPubOfPage=10.1002%2Fijfe.2056&refDoi=e_1_2_9_52_1:ISI-linkType=ISI-linkSource=FULL_TEXT-linkLocation=Reference.
- Nagy, Gabriella (2018): *A korrupció fogalma mérése és hatása*. 2018.01.31., <https://transparency.hu/wp-content/uploads/2018/02/A-korrupcio-fogalma-merese-%C3%A9s-hatasa.pdf>.
- Neeman, Zvika – Paserman, M. Daniele – Simhon, Avi (2008): Corruption and Openness. *The B.E. Journal of Economic Analysis – Policy*, 8(1): <https://doi.org/10.2202/1935-1682.2013>.
- Németh, Erzsébet – Vargha, Bálint Tamás – Pályi, Katalin Ágnes (2019): Nemzetközi korrupciós rangsorok tudományos megbízhatósága. *Pénzügyi Szemle*, 64(3), 321–337. https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_3_1.
- Portfolio.hu*. (2021, January 28): Hármás holtversenyben az EU legkorruptabb országa lett Magyarország a Transparency International indexe szerint. *Portfolio.hu.*, <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20210128/harmas-holtversenyben-az-eu-legkorruptabb-orszaga-lett-magyarorszag-a-transparency-international-indexe-szerint-467224>.
- Potrich, Ani Caroline Grigion – Vieira, Kelmara Mendes – Mendes-Da-Silva, Wesley. (2016): Development of a financial literacy model for university students. *Management Research Review*, 39(3), 356–376. <https://doi.org/10.1108/MRR-06-2014-0143>.
- Radó, Antal (1942): *Idegen szavak szótára* (10.): Lampel R. (Wodianer F. és Fiai): <https://mek.oszk.hu/13600/13648/13648.pdf>.
- Rahman, Geaur – Islam, Zahidul (2011): A Decision Tree-based Missing Value Imputation Technique for Data Pre-processing. *CRPIT Volume 121 – Data Mining and Analytics 2011*, 121, 41–50., <https://crpit.scem.westernsydney.edu.au/confpapers/CRPITV121Rahman.pdf>.
- Rahman, Geaur, – Islam, Zahidul (2016): Missing value imputation using a fuzzy clustering-based EM approach. *Knowledge and Information Systems*, 46(2), 389–422. <https://doi.org/10.1007/s10115-015-0822-y>.
- Remund, David L. (2010): Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>.
- Sachs, Jeffrey D., – Warner, Andrew M. (1997): Sources of Slow Growth in African Economies. *Journal of African Economies*, 6(3), 335–376. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jae.a020932>.
- Saisana, Michaela, – Saltelli, Andrea (2012): *Corruption Perceptions Index 2012: An updated methodology*. European Commission Joint Research Centre. https://www.transparency.org/files/content/pressrelease/2012_CPIUpdatedMethodology_EMBARGO_EN.pdf.
- Serra, Danila (2006): Empirical determinants of corruption: A sensitivity analysis. *Public Choice*, 126(1–2), 225–256. <https://doi.org/10.1007/s11127-006-0286-4>.

- Setor, Tenace Kwaku, Senyo, Prince Kwame, – Addo, Atta (2021): Do digital payment transactions reduce corruption? Evidence from developing countries. *Telematics and Informatics*, 60, 101577. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2021.101577>.
- Sík, Endre (2001): A korrupció nagysága. In Csefkó F. – Horváth C. (szerk.) (2001): *Korrupció Magyarországon*. 233–253., Pécs: Virágmandula Kft. https://www.libri.hu/konyv/csefko_ferenc.korrupcio-magyarorszagon.html.
- Song, Chang-Qing – Chang, Chun-Ping – Gong, Qiang (2021): Economic growth, corruption, and financial development: Global evidence. *Economic Modelling*, 94, 822–830. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.02.022>.
- Stolton, Samuel (2023, February 13): New York Times sues EU over von der Leyen's Pfizer texts. *POLITICO*, <https://www.politico.eu/article/new-york-times-sue-european-union-ursula-von-der-leyen-pfizer-texts/>.
- Tanzi, Vito – Davoodi, Hamid (1997): *Corruption, Public Investment, and Growth*. International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp97139.pdf>.
- Thornton, John (2010): Does Financial Development Reduce Corruption? *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1564445>.
- Thurnherr, Sonia (2023): About GCI. *Global Corruption – ESG Indexes*. 2023.01.27., <https://risk-indexes.com/about-gci/#elementor-action%3Aaction%3Dpopup%3Aopen%26settings%3DeyJpZCI6NDlyMiwidG9nZ2xlljpmYWxzZXo%3D>.
- Transparency International (2023): *Financial Statements for The Year Ended 31 December 2022*. <https://files.transparencycdn.org/images/2022-Financial-Statements.pdf>.
- Van Buuren, Stef (2018): *Flexible Imputation of Missing Data* (2nd ed.). Chapman and Hall/CRC. <https://doi.org/10.1201/9780429492259>.
- Wax, Eddy – Braun, Elisa – Wheaton, Sarah (2023): 11 key Qatargate players – Where are they now? *POLITICO* (2023.06.11.), <https://www.politico.eu/article/qatargate-corruption-scandal-13-key-players-six-months-on-european-parliament/>.
- Wei, Shang-Jin (2000): How taxing is corruption on international investors? *The Review of Economics and Statistics*, 82(1), 1–11. <https://doi.org/10.1162/003465300558533>.
- WJP (2022): *World Justice Project Rule of Law Index 2022 Insights*. World Justice Project. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/downloads/WJPInsights2022.pdf>.
- Yu, Zhang – Quddoos, Muhammad Umer – Khan, Syed Abdul Rehman – Ahmad, Muhammad Munir – Janjua, Laeeq Razzak – Amin, Muhammad Sajid – Haseeb, Abdul (2023): Investigating the moderating impact of crime and corruption on the economic growth of Bangladesh: Fresh insights. *International Area Studies Review*, 26(2), 185–207. <https://doi.org/10.1177/22338659221125696>.
- Yunan, Zuhairan Yunmi (2020): Does corruption affect Islamic banking? Empirical evidence from the OIC countries. *Journal of Financial Crime*, 28(1), 170–186. <https://doi.org/10.1108/JFC-06-2020-0101>.

Jogszabály

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (2012): <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>.